

... Збудував я, люди, Храм оцей Високий.
В ньому Бог єдиний — то Циганське Слово...
Лекса Мануш

№ 9 (157)

ЧЕТВЕР,
30 ВЕРЕСНЯ 2010 РОКУ

ЗОМАНІЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ДВОТИЖНЕВИК

РОМСЬКІ НАРОДНІ ВІСТІ
МАНУШАНО РОМАНО НЕВИПЕ

ЦІЛІЙ ДОГОВІРІ

• ПОЛІТИКА • СВІТ • ПРАВО • КУЛЬТУРА • МИСТЕЦТВО •

Наступаємо на ті самі граблі Устявас пре кодола же граблі

Невже наша історія нас нічого не навчила? Здавалося б, сита і демократична Європа має бути взірцем для інших континентів. Так, дійсно, значна частина мешканців Старого світу не голодує, не страждає від відсутності питної води, як, на жаль, багато людей інших регіонів нашої планети. Здавалося б, у Європі все добре. Однак ромське питання, гостро поставлене подіями у Франції, стало лакмусовим папірцем, який виявив, що в нас не все гаразд.

Країна, яка була взірцем демократичних державних устоїв, країна, де розташовані основні центри зі захисту прав людини, — мається на увазі Європейський Суд з прав людини у Страсбурзі та інші правозахисні установи, — не витримала спити, який підтверджував би, що вона справді живе за демократичними правилами.

Коли Італія разом із Німеччиною висіли ромів зі своїх територій, ніхто особливо не бив тривогу з цього приводу, крім неурядових громадських організацій. Виселяли ромів із Німеччини у Косово, знаючи напевно, що житла цих людей спалені, що вислані не знайдуть роботи, що вони відчуватимуть крайню неприязнь з боку місцевого населення, що їхні діти не відвідуватимуть школи. І ця кількість не обчислювалася сотнями — це були тисячі людей (іноді в пресі зустрічалася цифра — 35 тисяч осіб).

Коли роми Болгарії та Румунії виселялися з Італії, це подавалося як боротьба на расовому ґрунті у кварталах, заселених переселенцями з Африканського континенту, мовляв, почалися конфлікти з новоприбулими ромами.

І лише тоді, коли Саркозі без рішення суду під об'єктивними телекамерами повідомив про виселення ромів із країни, всі сполошилися. Значна кількість неурядових європейських та інших організацій масово забили на сполох.

Уже п'ять років усіма європейськими міжнародними фондами виділяються кошти за програмою "Декада інтеграції ромського населення" (2005–2015 рр.) — з подолання бідності, безробіття, надання належної освіти і житлових умов тощо. Судячи з останніх подій, ця програма, виявляється, є неефективною, чим і виправдовував свої дії Саркозі.

Угорщина, незважаючи на економічну та інші проблеми, єдина країна, яка наразі почала вживати конкретні заходи. Та то лише, очевидно, тільки тому, що ультранационалістичне крило "Джоббік" різко виступило проти ромів, навіть застосовуючи їх фізичне знищення.

А що ж робиться у нас, в Україні? Активували "роботу з ромами" правоохоронні органи. Знову відновилася примусова дактилоскопія ромів як "кримінального елемента", порушуючи тим самим всі положення законодавства про необхідність подібних дій.

Побудова "відкритого громадянського суспільства", до якого закликає нас Джордж Сорос, котрий виділяє значні кошти для цього у всій Європі, все віддається через те, що немає цілеспрямованої підтримки державних, урядових програм. І доки не буде цього тандема, процес виселення ромів "взірцевими" державами, на жаль, триватиме і надалі.

Вирішення ромських проблем шляхом виселення тою чи іншою країною — це ті граблі, що б'ють потім по іміджу цих держав, які історично є законодавцями у сфері захисту прав людини.

Євгенія Навроцька,
Аладар Адам

Фестивальний тиждень

Фестивальос Куркескєро
Національні меншини
через призму особистості

З 9 по 19 вересня цього року на Закарпатті проходив XII Міжнародний фестиваль телевізійних та радіопрограм для національних меншин. "Мій рідний край" — слова, найважливіші у житті кожної людини. Край, де ти народився, де пройшло становлення особистості. Край, у якому відбувається втілення мрії! Власне тому саме цей вислів було обрано для назви традиційного міжнародного фестивалю телевізійних та радіопрограм, який уже втринадцяте проходив на Закарпатті.

Для цього регіону назва фестивалю має особливе значення, адже Закарпаття — рідний край для представників десятків національностей: тут лунають мови і пісні різних народів, що живуть у Європі та за її межами. Фестиваль програм для національних меншин — унікальна можливість обміркувати проблеми, розділити радість, показати світові власну самобутність та неповторність. Таким шансом щорічно користуються фахівці десятків телерадіокомпаній України та світу. Ознайомлення з кращими роботами справжніх фахівців, "круглі" столи, майстер-класи, екскурсії колоритним краєм — традиційне "меню" фестивалю, здатне задовольнити найінтелектуальніших гурманів медіа-світу.

Кілька років поспіль організатори фестивалю пропонували своїм гостям ознайомлення з досвідом колег, що працюють за кордоном. Цьогорічна родзинка — поїздка до Румунії. На гостей фестивалю чекали фахові дискусії з колегами, відвідини регіональних телерадіостудій, екскурсії древніми замками, отримання натхнення у монастирях, захоплення мальовничими краєвидами Трансильванії та Марамуреша.

Загалом організатори прагнули наситити атмосферу цьогорічного дійства романтикою середньовічного ренесансу. Усі гості отримали насолоду від фахового спілкування і вишуканого відпочинку, адже мрії втілюються саме у рідному краї, яким для десятків народів стало Закарпаття!

Цього року на фестивалі було представлено 12 країн, які надіслали 74 телевізійні та 68 радіопрограм. Ці теле- та радіо-програми, як зазначив голова міжнародного журі телевізійних програм **Олесь Гоян**, завідувач кафедри телебачення і радіомовлення Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка, відзначалися різноманітністю та колоритом. Це були нариси, історії, репортажі про життя представників національних меншин, які живуть не в своїх "рідних" країнах, тробто словаки — в Угорщині, румуни, роми, угорці, поляки та інші представники різних національностей в Україні тощо.

На прес-конференції **Олесь Гоян** зазначив: "Через призму особистості в цих матеріалах показується наше життя: як люди змогли адаптуватися, налагодити стосунки з представниками місцевого населення та з іншими національностями і як зберігають в цьому свою ідентичність". Голова міжнародного журі радіопрограм **Ене Мерза** сказав: "Якщо порівняти цей фестиваль з 11-ма попередніми, то побачимо розвиток, зростає різноманітність радіопрограм. Народи різні, країни різні, але проблеми у всіх однакові. Однакові також і бажання: всі хочуть працювати, утримувати свої сім'ї і в той же час брати активну участь у житті тих країн, які стали для них другою батьківщиною".

Директор Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії **Євген Шишков** розповів про "родзинку" цьогорічного фестивалю — поїздку до Румунії.

(Продовження
на стор. 4–5.)

РОМ-ПРЕС

Протестуючі оточили французьке Посольство в Болгарії

Близько трьохсот болгарських ромів, а також представники 13 неурядових організацій, які підтримують їх, провели перед будівлею Посольства Франції в Болгарії акцію протесту, закличавши тим самим французький уряд припинити депортацію ромів.

Учасниками акції стали ромові, які з'їхалися з усіх районів країни. Серед них були також і ті, кого французька влада зовсім недавно вислала на батьківщину. Вони тримали плакати з написом "ЕС - допоможи нам", "Ні - нашій дискримінації", "Ми не потребуємо компенсації в 300 євро". Мітинг біля Посольства тривав близько години.

Європарламент пре'явив Саркозі "ромські претензії"

Рада ООН з прав людини висловила заклопотаність такими заходами безпеки Франції, які зачіпають певні національності. Єврокомісія нагадала про необхідність поваги принципу свободи пересування людей на території Євросоюзу. Єврокомісар з питань юстиції і прав європейських громадян **Вівіан Редінг** заявила, що дії французьких властей щодо ромів порушують законодавство ЄС і що вона має намір попросити Єврокомісію почати процедуру дисциплінарного покарання відносно країни. При цьому Франція висловила здивування цим наміром і вважає, що це нічого не змінить у становищі ромів Болгарії та Румунії.

<http://www.pravda.ru>

Допомогти тим, хто пережив злочини на ґрунті ненависті!

Минуло близько року після расистських вбивств в одному з районів Угорщини. Ці трагічні події були частиною хвилі насильства щодо ромів у цій країні. І раніше надходили звістки про напади та непередбачувану участь військової розвідки та поліції в ромських поселеннях. За даними поліції, у 2009 році 16 ромських будинків були закидані пляшками з запальною сумішшю, зроблено понад 60 пострілів зі зброї, сталося кілька пожеж, 55 ромів стали жертвами злочинів, 6 осіб загинули. Четверо з 6 нападників заарештовані, один із них колишній член угорської військової розвідки.

За даними громадських ромських організацій та активістів 70 громад, з 2007 року й до сьогодні від рук екстремістів загинули 11 ромів.

Поліція провела розслідування, однак заперечила расову мотивацію нападів. Жертви екстремізму - соціально незахищені люди, більшість з них втратили під час цих нападів будинки, своє житло. Роми не мають змоги найняти адвокатів. Однак тільки одна організація в Угорщині - Рух за відокремлення від угорської НУО - запропонувала жертвам екстремізму допомогти їм у ході судового розгляду. Наразі є три адвокати, найняті Рухом, котрі готові захищати ромів у суді.

<http://euyouthspeak.org>

Шотландія засуджує расизм

Правозахисна організація "Міжнародна амністія" засудила расизм, від якого спільнота емігрантів страждає щодня по всій Шотландії.

Вони влаштували культурний саміт у Пітлохрі, на якому продемонстрували свої традиції і вимагали вирішення шотландським урядом питання боротьби з расизмом. Члени даної спільноти розповіли, що шотландське суспільство, як і раніше, відмовляється миритися з їх способом життя.

Джон Уотсон, директор програми "Міжнародна амністія" Шотландії, сказав: "Один із наших координаторів в ході виборів у наступному році до шотландського парламенту проситиме шотландський уряд опублікувати план дій у боротьбі з дискримінацією".

<http://www.heraldsotland.com>

Вони живуть на задвірках суспільства

42-річний католицький священник, який працює в одній з парафій в південно-східній Словаччині, опублікував лист-звернення до Міжнародної католицької благодійної допомоги. Він описує умови життя ромів, які перебувають під його опікою.

"Парафія знаходиться недалеко від кордону з Угорщиною. У поселення в основному живуть ромів. Хоча вони живуть в Європі протягом століть, та, як і раніше, перебувають на задвірках суспільства".

До речі, наприкінці серпня ц. р. архієпископ **Агостіно Маркетті**, секретар Папської ради з пастирської турботи про мігрантів, описав небезпечну ситуацію щодо ромів. "Для Європи це дуже серйозне питання, оскільки ми говоримо про найбільшу меншину - 12 мільйонів осіб, з яких 5 млн. дітей, які мають відвідувати школу", - зазначив він. Заява Ватикану була відповіддю на виселення сотень ромів із Франції.

<http://members4.boardhost.com>

УТОЧНЕННЯ

У минулому числі нашої газети через технічні причини вкралася помилка. А тому слід читати на першій сторінці №8 (156) замість №7 (155).

Цигани Ізраїлю і Палестинської автономії

Цигани оселилися на території сучасного Ізраїлю за часів Османської імперії. Через століття вони вже були легко впізнаваною групою населення. Відомі як зотт або навар, вони очолялися так, як і інші кочові народи (наприклад, бедуїни), проте мали свої мову, звичаї і соціальну структуру.

У середині XIX століття цигани, звичай, оселилися в селах і містах Палестини, переходили через державні кордони так, як і бедуїни. Іноді з метою заробітку вони для публіки виконували якісь вистави з тваринами.

Домар - мова циган на Близькому Сході

Коли цигани мігрували в різні регіони світу, то вони брали мову тієї країни, в якій оселялися. Це не є чимось незвичайним для циган, багато з яких вільно розмовляють двома-трьома мовами, правда, при цьому вони не вміють писати й читати цієї мовою. До того ж домські цигани розмовляють кількома діалектами домар (domari) у сімейному і громадському колах. В Ізраїлі та Палестинській автономії цигани вживають наварський діалект (navari dialect) домарської мови. До недавнього часу домарська мова зберіглася тільки в усній традиції. Термін "навару" (navari) часто вживається як синонім домар, однак правильно вважати "навар" діалектом домарської мови. Подібно до арабської мови домарська має багато різних діалектів. Арабська мова, можливо, є саме тим чинником, який призвів до збільшення діалектів домарської мови. У кожній країні Близького Сходу і Північної Африки, де мешкали домські цигани, вони засвоювали місцеві діалекти арабської мови (в Ізраїлі - це палестинський діалект). Коли в їхній рідній мові відсутнє те або інше слово для позначення будь-якого предмета, то домські цигани запозичували його з арабської мови, яка була поширена на тій території, на якій вони проживали в той момент. Це, врешті-решт, призводило до регіоналізації домарської мови.

Вивчення домарської мови

Вивченням домарської мови на початку XX століття займався професор кельтської археології Університетського коледжу в Дубліні (Ірландія) **Стюарт Мейкейлстер**. Працюючи на розкопках, за підтримки Палестинського дослідницького фонду, Мейкейлстер захопився вивченням історії домських циган та їхньою мовою, а згодом створив гра-

матику і словник мови навар, які згодом були опубліковані у видавництві Единбурзького університету.

Повсякденне життя

Домські цигани в Ізраїлі, Палестинській автономії, Лівані та Північному Кіпрі мешкають у містах і селах у халупах, квартирах чи будинках. Деякі з них мають можливість здобути освіту та постійну роботу, проте багато з чоловіків не в змозі знайти собі роботу, та все через національність. Зберігається високий рівень неписьменності, що обмежує можливість для вибору роботи. У Лівані приватні організації надають наварським дітям класичну арабську освіту в надії на те, що навчання дасть їм можливість отримати кращу роботу. В Ізраїлі християнські некомерційні організації поширюють літературу і Біблію серед наварських дітей, навчають їх англійській мові з тією ж метою.

Загалом труднощі, пов'язані з проживанням, працевлаштуванням, освітою та охороною здоров'я, не дозволяють говорити про благополучне життя і призводять до появи почуття безнадійності.

Історія домських циган на Святій землі

Як вони жили у XX столітті? На це питання відповідь дає Кіпрський домський дослідницький центр: "Цигани зберігають ослиний спосіб життя в Старому місті Єрусалима і на Західному березі річки Йордан понад 100 років. Прикриті з боку арабів і невизнані з боку євреїв, деякі з циган змушені були покинути країну через заворушення 1936-1939 рр. А внаслідок Шестиденної війни 1967 року домські цигани залишили окуповані палестинські території і знайшли собі притулок в Йорданії і не збираються повертатися, за винятком коротких візитів до родичів. Інші з циган іммігрували в різні країни Близького Сходу, як-от Ірак, Іран, Сирія, Лівія, Туреччина і Єгипет. У ході подій Шестиденної війни 1967 року місцеві цигани знайшли собі притулок у церкві Святої Анни. Для циган війна стала "пекельними днями". Після війни 1967 року мер Єрусалима **Теді Кольох** визнав циган як особливу громаду і наказав муніципалітету встановити з

нею зв'язок. У кінці 1970-х рр., за деякими даними, що в Східному Єрусалимі проживали 300 циган. Потім багато з них осіли й виявилися такими, що асимілюють. Сьогодні мова навар практично зникла, опинившись поглинутою арабським суспільством.

Статистика домського населення

Сьогодні циганське населення в Єрусалимі, Газі та Бір Зейте поблизу Рамалли складає близько 7900 осіб. Лідери громади кажуть, що до Шестиденної війни 1967 року циганське населення Єрусалима становило понад 200 сімей, тоді як у 1993 році їх було вже лише 70 сімей (близько 700 чоловік). У 2000 році в Єрусалимі та Західному березі р. Йордан проживало близько 1200 циган. Це дуже мало порівняно з тією кількістю циган, яка була в минулому. Домські цигани, що живуть у Газі, ізольовані від інших циганських громад, що мешкають у сусідніх регіонах, та вони зуміли більше зберегти свої національні танці та музику, на відміну від своїх одноплемінників у Єрусалимі, і регулярно влаштовують святкові розваги на зібраннях. Циганська громада Єрусалима (домські цигани) живе у своєму районі Мігдал Ха Часідах за стінами старого міста Єрусалима. Ці люди вірять, що їх життя пов'язане з Єрусалимом. У них великі родини з 10 і більше дітей, що відповідає їхній традиції, отож є спадкоємність поколінь. Чоловіки працюють, звичай, прибиральниками або у муніципальній санітарній службі. Вони все ще забороняють своїм дружинам і дочкам працювати. Проте молодь з циганської громади нині навчається в різних школах, вузах, вже з'явилися в Єрусалимі циганські няні і вчителі. Був час, коли ці люди готові були навіть покинути свої будинки. Але зараз цигани почали вірити, що вони мають зайняти своє місце в суспільстві та зберегти свої домівки. Члени громади, особливо молода покоління, вирішили порвати зі старими традиціями, аби інтегруватися в арабське суспільство. Однак соціальне становище домських циган у Єрусалимі, зазначу, все ще дуже низьке.

Валерій Новосельський

Традиції та звичаї

Слово "роми" у багатьох асоціюється з такими поняттями, як свобода, вільність. Насправді ж у ромській родині панують досить суворі звичаї.

Роми, вихідці з Індії, де би не з'явилися, вели відокремлений спосіб життя – вони скрізь чужаки. Але ті, хто затримався надовго в тій або іншій місцевості, з роками переймали звичаї корінного населення.

У Росії живуть в основному російські роми і серви (українські роми). Роми-мадяри з Західної України та середньоазійські роми-люди приїжджають до Москви в пошуках роботи. Роми розрізняються за віросповіданням – у Росії та Україні, в основному, проживають православні християни, але є і мусульмани і католики.

Жодних дискотек!

Шлюби у ромів укладаються досить рано: батьки бояться, що молодь "розгуляється і зіпсується". До того ж більш юна дівчина швидше призначається до укладу сім'ї чоловіка.

У ромів не прийнято ходити на побачення, на дискотеки. Звичайні молоді знайомляться на весіллях родичів та інших урочистостях. Батьки, звісно, приглядаються до майбутніх кандидатів для своїх дітей, але частіше виступають як порадижки, а не диктатори. Кожному батькові, кожній матері хочеться, щоб родина, з якою вони породичаються, була шанованою, благородною і порядною. А якщо багатою – ще краще. Та силою ніхто замк не видає.

Життя серед своїх припускає інформованість про все. "Циганська пошта" знає, де підросла красуня і куди можна засилати сватів. Щойно син напхав батькам про свій вибір, починається приготування до сватання.

Іноді це окреме святкове дійство з своїми канонами – кому що говорити, де сидіти і таке інше. А якщо сім'ї домовилися, готується весілля.

Свідки цнотливості

Ромські весільні урочистості схожі на театралізовані вистави. Наприклад, до приготування святкового короваю допускаються тільки ті жінки, чи сімейне життя вдалося. Обов'язково благословення нареченого і нареченої іконами – у християн, зрозуміло.

А вже цнотливість нареченої – неодмінна умова. Нареченого і наречену урочисто проводжають в окремі апартаменти з піснями, танцями, потім так само урочисто зустрічають. На знак недоторкості двічата гостям прикладають на груди червоні квіти. Над головами нареченого і нареченої розкривають весільне покривало, щоб гості могли впевнитися в цнотливості нареченої, молодим сп'явають інші, вже "дорослі" пісні

Інтер'єр ромського будинку в Самарі. 1990-ті роки.

і частівки. Дівчина одягає нове вбрання, на голову їй пов'язують хустку.

У деяких групах ромів-кримів за наречену ще платять калім. А на весіллях ромів-ловарів не дарують подарунків, вважається, що будь-хто може прийти і просто порадижити частю молодих.

Легенди про те, що роми крадуть наречених, мають під собою реальну основу. Це відбувається і в наш час, якщо батьки не схвалюють вибір дітей. Але в таких випадках весільні бенкети, як правило, не влаштовуються. Все минає тихо і скромно.

"Баро ром" і його дружина

Молоді, як правило, залишаються жити з батьками нареченого. З часом перебираються під власний дах. Тільки наймолодший син зі своєю сім'єю має залишитися з батьками – треба ж комусь за ними доглядати.

Невістка встає раніше і лягає пізніше за всіх. Вона виконує всі домашні справи під керівництвом свекрухи. Ромка ніколи не перчить чоловікові, не встригає в чоловічу розмову, доки до неї не звернуться. Про вірність ромських жінок ширяться легенди, вони вміють поважати чоловіків, доглядати за ними, а головне – бережуть честь родини. Ніколи ви не почуєте, щоб ромка ганьбила чоловіка при сторонніх або говорила про те, що він має робити. Сама мовчки піде і зробить і ніколи не дорікне чоловікові, що він не приніс грошей.

Проте більшість ромських чоловіків відчують відповідальність за сім'ю, дітей, родичів. Це в них виховане змалку. Іноді чоловік, звичайно, дозволяють собі поленуватися, полежати на дивані перед телевизором. Обожнюють покрусуватися перед знайомими, сусідами у гарному вбранні, пустити пил в очі він велика людина, "Баро ром"!

У чоловіки закохані в коней. Перстень з зображенням кінської голови чи підкови – гідна прикраса для рома. Якщо вже не можна мати у власності коня, то хоч викувати його зображення на воротах будинку! Багато чоловіків колекціонують фігурки цих тварин. Зараз на зміну коням прийшли автомобілі, і будь-яке циганча назве вам десяток кращих іномарок.

"Волі хочеться!"

Рівень життя багатьох ромів дуже низький: це – самобуд, без

води, каналізації і газу. Такі місця є у всьому пострадянському просторі. Але в Європі, як, втім, вже й у нас, деякі роми живуть цілком гідно: подорожують у затішних вагончиках з причепом.

Генетика – рн уперта. Тому в багатоповерхових будинках ромам душно, важко, волі хочеться. Вони намагаються жити ближче до землі – у приватних будинках або принаймні на перших поверхах.

Своє житло роми прикрашають килимами, ліпчиною, люблять дорогий посуд. Їжі завжди готують дуже багато – невідомо, хто прийде на вогник. Ромка ніколи не випустить з дому людини, не напоївши її хоча б чаєм. До речі, чай заварюють міцно, додаючи в нього часточки лимона і яблука, і п'ють з кришталевих склянок.

Сучасні ромки, звичайно, не одягають по 12 сукніць, як горьківські або толстовські персонажі. Але одяг їх часто відрізняється від того, що носять інші. Найбільше, звичайно, ромки люблять чорний колір. Але небайдужі і до яскравих тонів – червоного, білого, бірюзового, золотистого. Улюблені тканини – шифон, оксамит, плір. Довжина – максі або міні, короткі сльдиць носять хіба що міські дівчата, й то рідко. Взуття в побул – без підборів, але святкове дуже шикарне! Прикраси ромки люблять золоті, та щоб діамантів більше. Улюблені камені – бірюза і корали.

Чий ти, хто твій батько?

У ромів не прийнято говорити вголос про кохання, не можна торкнутися чужої жінки навіть у танці. Якщо ти справжній чоловік, вміє стримувати свої емоції. Сподобалася інша ромка – не подавай вигляду, ну хіба що в пісні або танці виплесни свою пристрасть. Гарячий темперамент чоловіків іноді приводить їх в обійми чужих, не ромських жінок. Суспільство до цього ставиться поблагливо, хоча і не схвалює.

Змішані шлюби тим не менш трапляються. І якщо дружина іншого роду-племін, вона поступово "ромізується": приймає ромські культуру, звичаї, мову. Якщо чоловік іншої національності, то ромки іноді беруть верх, щоб побудувати життя по-своєму. Врешті, так і виходить: адже побут залежить від жінки. Вкрай рідко трапляються в ромських родинах розлучення. Але якщо чо-

ловік йде, то він, як правило, піклується про дітей або забирає їх у нову сім'ю. Під час знайомства роми запитують один одного: "Чий ти? Хто твій батько?"

Ворожіння – споконвічно ромська майстерність, яка передається з покоління в покоління, – і радість, і горе для ворожки. Якщо ти бачиш біду і не можеш нічого зробити – це важко! З боку може здатися, що все просто – подивився на карти і озвучив. Насправді – тяжка праця для душі, для розуму. Щоб побачити минуле, сьогодення, майбутнє, треба налаштуватися, увійти до певного стану і зосередитися. А після сеансу – відновити сили. Але коли тобі дякують люди, які знайшли своє кохання або перемогли недугу, народили малюка або досягли успіху у бізнесі, то хіба це не щастя?

Поза часом

Але справжнє ромське щастя – це бути дитиною в таборі. Тобі – найсмащеніше, ти завжди з мамою, тебе всі люблять, цінують, дарують подарунки, балують. Тому якщо хтось з "чужих" у вагоні або на вулиці відмовився циганчатові дати монетку, він не засмується, і його самооцінка від цього вже точно не постраждає. Ну а якщо образять, то в таборі завжди знайдеться хтось – сестра, брат, тітка, чи хресна, які потішать, заспокоять.

На жаль, своє завдання ромська мати бачить тільки в тому, щоб дитина була сита і здорова. Необхідні освіти розуміють далеко не всі. Та й важко ромським дітям вчитися у звичайній школі. Заважає погане знання місцевої

мови – малоки просто не розуміють, що від них хочуть. До того ж для ромів не існує поняття часу, через це навчитися приходити на урок вчасно для них не гід силу.

Соціальні умови теж іноді проти навчання – нема в що одягтися, взутися, немає місця в будинку, де робити уроки. Крім того, у ромів існує упередження, що у школі більш розкряпані однокласники навчать їх дітей чогонебудь поганого.

Але тим не менш мати освіту стає вже престижним. І багато батьків заохочують до навчання своїх дітей. З вишів роми надають перевагу інститутам культури... туристичного бізнесу – ось де вона проявилася, туга за зміною місць перебування!

Дяк для мандрівників

Для того, щоб вижила ромська сім'я, потребують трохи більше зусиль, ніж місцевому населенню. Яскрава, характерна зовнішність іноді перешкоджає влаштуванню на роботу. Стереотипи ("циган вкрав – і співає, і танцює!") заважають ставитися до людини об'єктивно. Тому родині для рома – притулок, де його вислухають, нагодують, пригостять, розвеселять. Життя поза батьківщиною навчила моїх одноплеменників триматися разом, не залишати в біді свого брата. Президент Міжнародного союзу ромів Стахара Станкевич одного разу сказав: "Якщо не ром приїхав у чужу країну, він шукає готель, щоб ослепитися. А ром знайде іншого рома, який дасть йому і їжу, і дах над головою".

Наталія Варакута,
м. Донецьк

ДУХОВНІСТЬ

Свято вірників Свенто кон патял

дякували Богу за те, що вони можуть нести слово Боже ромам, підтримати їх. Серед них – пастор Руслан з церкви "Дорога Життя", Артур, Олексій і Роберт – з церкви "Послання Боже", служитель діаконської молодіжної церкви – Марк Шербан, старший пастор Християнсько-євангелістської церкви "Дорога Життя" (м. Перечин) Василь Транчик. Виступив перед зібранням і голова молодіжного ромського об'єднання "Романі Черхень" Мирослав Горват.

А яке свято без концерту? Виступили як організатори свята, так і гості, які захопили показати свої музичні номери.

У залі лунали молитви і пісню кілька мовами – ромською, угорською, українською, російською.

Присутні якнайтепліше прийняли наймолодшу групу прославлення Бога, а це – Ваня Радухан, Христина та Іоан Шербані, Василіса та Самарянка Радухани, Віка Міня (на фото).

Велику допомогу в організації свята надав підприємств, засновник мережі магазинів "Зина – 0-24", меценат Микола Жолтані.

Йосип Бругош

(Продовження.
Початок на стор. 1)

"Ми побували в таких містах, як Бая-Маре, Сіпшуріа, Сіная, Калуж-Напоці, а також у Бухаресті. Зустрілися з дирекціями національного румунського радіо і телебачення за участі їх президентів. Також познайомилися з досвідом роботи суспільного телебачення, проєкт якого в Україні активно обговорюється, а в Румунії вже давно працює. І цей досвід є дуже цікавим. По-перше, питання фінансування. В Румунії телебачення фінансується з кількох джерел. До речі, тут дуже багато приватних телекомпаній, тому на суспільному телебаченні мають працювати творчі, креативні, молоді спеціалісти.

Однак, я би зауважив, що ми на своїх українських телерадіоканалах даємо про життя румунів в Україні набагато більше годин, ніж наші румунські колеги — про українців в Румунії. Я слікую за всіма фестивалями, які проводяться в Україні, і мушу зауважити, що такий, який щорічно проводиться у нас на Закарпатті — єдиний в Європі. Чому? Тому що ми визначаємо переможців у комплексі висвітлення теми життя національної меншини: сюди входить і режисюра фільму, і операторська робота, і сценарій, і монтаж тощо. Робота кожної ланки оцінюється у балах, і той, хто набрав максимальну кількість балів, отримує найвищу нагороду "Золотий едельвейс"."

Як же далі проходив фестиваль?

Три дні поспіль йшов перегляд кращих телефільмів, ітак, з 74, виявилось 11. З 68 радіопередач були також відібрані кращі.

Врадили як журі, так і учасників фестивалю такі фільми,

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ
MY NATIVE LAND

як: "Запорожець із Дунаю" Львівської обласної телерадіокомпанії, "Перелітні птахи" Київської регіональної телекомпанії, "Мунді Романи" — показання з Сендреладі (Угорщина), "Батур — нащадок Чингісхана" Рівненської обласної державної телерадіокомпанії, "П'ять колодязів та одна кішка" Закарпатської обласної телерадіокомпанії, "Джанго" — угорського телебачення та інші.

Але кращими з кращих — ті, хто отримали "Золотий едельвейс", "Срібний едельвейс" та "Бронзовий едельвейс", — були три фільми. Третє місце зайняв фільм "П'ять колодязів та одна кішка" (Закарпатська ОДТРК, автори — Максим Мельник, Валерій Коломець), друге — "Мунді Романи" ("Дуна-ТВ", Угорщина, автор — Катя Баршонь), а перше місце посів фільм "Батур — нащадок Чингісхана" (Рівненська ОДТРК, Україна, автор — Світлана Сабанюк).

Серед радіопрограм "Золотий едельвейс" отримав **Аттіла Іванчик** з передачею "Золотий Кубок" — про молодіжну футбольну команду угорців, які живуть в Україні. До речі, Аттіла — наймолодший учасник, чії роботи були представлені на фестивалі, живе в Ужгороді і працює в Закарпатській обласній державній телерадіокомпанії.

Друге місце серед радіопрограм посіла представниця Румунії **Сесілія Детрахау**; вона зробила передачу про

Під час прес-конференції.

українців, які живуть в дельті Дунаю. Третім був радіожурналіст зі Словаччини **Андрій Товт**, за підготовки передачі "Спішки дротати".

Переможцям були вручені гарні статуетки у вигляді квітки едельвейса, дипломи і почесні знаки. Усі інші учасники фестивалю отримали дипломи за операторську, режисерську, сценарну роботу, за висвітлення теми духовності, пам'яті, відродження національної самосвідомості та етнічних культур тощо.

Так, було відзначено фільм Севастопольської регіональної телерадіокомпанії "Неголосно про війну" **Лариси Раєвської** та **Наталії Бабкевич** — про розстріл євреїв та депортацію кримчаків у роки Другої світової війни; документальну стрічку Івано-Франківського телебачення "Галичина" "Вічний поклик серця" — про депортацію бойків та лемків з їх споконвічних земель на північ Польщі, про їхні долі, про людські трагедії та історичні реалії; фільм тележурналістів Чорногорії "Одна людина. Одна долина" — про життя чоловіка, який сам господарює в горах Чорногорії, про роль жінки в його житті, про традиції та народні звичаї цього маленького народу.

Ромські арабески фестивалю

Відродно, що ромська тематика була представлена на фестивалі багатьма телерадіокомпаніями, які брали участь у конкурсі.

Так, Балканська телерадіокомпанія Македонії надіслала документальний фільм "Atomant" **Сафета Канцера** та **Атанаса Георгієва**. Це — фільм-портрет про македонського боксера ромського походження. Стрічка розповідає про всі його досягнення та успіхи.

Петро Марчук, представник ДТРК "Всесвітня служба" — показання з Сендреладі. У ньому йдеться про ромів Угорщини з невеликого містечка, які хочуть після закінчення школи поступити в університет. Автори фільму беруть інтерв'ю у цих молодих людей, у їхніх батьків, які свого часу мріяли отримати освіту, однак через стереотипи, малозабезпеченість та інші причини не змогли реалізувати свою мрію. Нині через соціальні зміни, завдяки європейським програмам допомоги в отриманні освіти та подоланні бідності, молоді має можливість продовжувати своє навчання.

До речі, на "Дуна ТВ" є фонд "Ромедія". Він підготував серію документальних фільмів, які своїми глибокими, фундаментальними дослідженнями розкривають невідомі сторінки історії і особливий світ ромів Румунії, Франції, Македонії, Косова, Ізраїлю, Іспанії та України.

Журналістка **Єва Горват**, співробітниця вже іншого — Угорського телебачення, переслала на фестиваль документальну стрічку "Сонце та Місяць". Через долю двох жінок — **Естер Пастор** та **Лізі Кало** — у фільмі показано життя села Бодваленке, в якому

отримала "Срібний едельвейс" за фільм "Мунді Романи" — показання з Сендреладі. У ньому йдеться про ромів Угорщини з невеликого містечка, які хочуть після закінчення школи поступити в університет. Автори фільму беруть інтерв'ю у цих молодих людей, у їхніх батьків, які свого часу мріяли отримати освіту, однак через стереотипи, малозабезпеченість та інші причини не змогли реалізувати свою мрію. Нині через соціальні зміни, завдяки європейським програмам допомоги в отриманні освіти та подоланні бідності, молоді має можливість продовжувати своє навчання.

До речі, на "Дуна ТВ" є фонд "Ромедія". Він підготував серію документальних фільмів, які своїми глибокими, фундаментальними дослідженнями розкривають невідомі сторінки історії і особливий світ ромів Румунії, Франції, Македонії, Косова, Ізраїлю, Іспанії та України.

Журналістка **Єва Горват**, співробітниця вже іншого — Угорського телебачення, переслала на фестиваль документальну стрічку "Сонце та Місяць". Через долю двох жінок — **Естер Пастор** та **Лізі Кало** — у фільмі показано життя села Бодваленке, в якому

Кухар Андрій Шугар та його дружина Анжела.

Вручення диплома.

ТИЖДЕНЬ

куркескоро

через призму особистості.

мешкають 98% ромів. Майже всі вони безробітні, немає доріг, газу, воду несуть за 100 метрів. Проте вони сподіваються, що з допомогою певних соціальних програм вони можуть поліпшити власне життя.

Угорське телебачення наділо ще один фільм — "Циганські митці", який розповідає про ромських митців Угорщини, котрі працюють у різних стилях та жанрах.

Фільм "Джанго" Іштвана Нада, ще одна документальна стрічка цього Угорського телебачення.

... Сто років тому у Франції, в родині ромських кочівників народився хлопчик Джанго, який любив грати на гітарі і свою гру довів до досконалості. Пізніше, в 30-х роках минулого століття, він заклад основи гри на гітарі чотирма пальцями (молодим юнаком Джанго втратив великий палець під час пожежі). Стил, який він створив, і досі визнаний у всьому світі. У фільмі про Джанго розповідають три угорські гітаристи, які намагаються наслідувати цей незвичний стил.

На XII Міжнародному фестивалі були представлені і наші фільми, зроблені Закарпатською державною обласною телерадіокомпанією. Це фільми "Марш Ракоці" та "Ромське музичне мистецтво Тиберія Горвата!".

У першому фільмі розповідається про історію створення ромами відомого маршу, основний мотив якого пізніше був взятий для виконання симфонічного оркестру французьким композитором Гектором Берліозом. Пізніше цей марш угорський композитор й піаніст Ференц Ліст популяризував своєю фортепіанною версією. У фільмі досліджується, як ромі Мукачівського замку надіають цій мелодії звучання

бойового маршу, який підбадьорював воїнів під час боротьби за незалежність Трансильванії від Габсбургів у 1709 — 1711 роках.

Другий фільм — "Ромське музичне мистецтво. Тиберій Горват" Мирослава Горвата, Максима Мельника та Євгенії Навроцької — розповідає про унікального музиканта, віртуоза з Ужгорода — Тиберія Горвата, його життя та світосприйняття через музику. Бейло-бачі у листопаді цього року відзначать свій 50-річний ювілей творчої діяльності. А вже в на професійній сцені працює з 15-ти років, виступав з кращими ромськими колективами колишнього СРСР та з кращими закарпатськими музикантами, у яких переймав досвід і тим самим вдосконалював своє мистецтво. Ми розповіли про родину Горватів, про його власну сім'ю, в якій всі грають, а два сини займаються музикою професійно.

Фільм отримав диплом XII Міжнародного фестивалю.

Розмаїття богрчів

Традиційно серед учасників фестивалю проводиться конкурс "Етно-казанок" — на кращого кулінара (виготовлення страв просто неба). Між собою змагається кілька команд у виготовленні класичної закарпатської страви — богрча. У змагання взяли участь 5 етно-команд: німецька, угорська, румунська, ромська та словацька. Кожна команда мала приготувати за своїм особливим рецептом цю страву у великому казані за тільки їй відомим рецептом. Крім цього, всі мали запросити в свою команду одного з гостей. Зокрема, в ромську команду були запрошені одеситка та чорногорець.

Кожна з команд мала також оформити в національному стилі свій намет, з використанням національної символіки та атрибутики, що і було зроблено.

Що ж стосується богрчів, то кожен з них мав свій смак, свій аромат, навіть свій колір — від насиченого рожевого до багряно-червоного.

У відкритому ефірі велася пряма трансляція — представлення учасників команд, шеф-кухаря (у нашій команді — Андрій Шугар, за активної допомоги його дружини Анжели), відповідального за виготовлення кулінарного шедевра, після чого на великому екрані, перед поважним журі, показувався відеоролик про капітана команди (в ромській команді — Міро Горват).

Щодо нашої команди, то за умовами конкурсу, ми мали надати для розгляду журі ще один короткометражний фільм про життя ромської громади краю, що ми і зробили. Стрічка називалася "Бульйон". Бали виставлялися від одного до п'яти за кожну презентацію — фільм, богрч, представлення капітана. Ми отримали в усіх номінаціях по 5 балів, увійшли до числа переможців конкурсу і отримали книгу "Закарпатські страви" з особистим автографом автора П. Гаврилка.

Наша команда виступила достойно, на високому рівні. Хочеться подякувати керівництву торгової марки "Зіна 0-24" за продуктове забезпечення для виготовлення богрчу нашою командою.

Генеральний директор Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії Євген Шишков оцінив внесок ромської редакції у проведення фестивалю такими словами: "Якщо ви будете і далі так працювати, то вас буде важко дістати. Якби всі працювали так, як ви, то було би дуже добре".

Євген Володимирович повідомив усіх учасників XII Міжнародного фестивалю, що XIII — БУДЕ! А вже цього бажають усі, кому небаїдує життя національних меншин України та інших країн.

Євгенія Навроцька

ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ФЕСТИВАЛЮ

Мартін Валко, менеджер приватного телебачення "TV Zemplin" м. Михаловець (Словаччина).

Офіційно в Словаччині ромів зареєстровано тільки 4% від загальної кількості, хоча офіційно цей відсоток набагато вищий і складає 10-ту частину, що становить приблизно 500 тисяч осіб. Багато хто з ромів є угорськомовними і записані — як угорці, а частина — як словаки.

У Східній Словаччині, а саме у місті Михаловець, ромів ще більше. Вони складають 12–15% від усього населення. А в деяких селах і містечках цього регіону, таких, як Біла Прешова,

Спіска, Нова Веш, ромів — близько 50 відсотків.

На жаль, ромі в нашому окрузі дедалі більше витісняються на околиці міст, а це значить — і на узбичня суспільства. Масове безробіття, пов'язане з закриттям підприємств ще у дев'яності роки, призвело до неспроможності ромів сплачувати за квартиру, вони їх залишають і переселяються у найближчі села, де живуть їхні родичі. Через це табори почали розростатися, життя цих людей різко погіршилося. Діти перестали ходити до школи, а основна частина ромського населення живе на соціальну допомогу.

У Словаччині основне населення сповідує католицьку та уніатську віри. Та ромі останнім часом почали масово переходити в православну віру, оскільки православні священники активували свою роботу саме через словачьких ромів. У якійсь мірі це добре, оскільки є певною духовною підтримкою в наш складний період, з іншого боку — викликає протидію у місцевому населенні, яке традиційно є католиками і греко-католиками, й відгороджує ромів від основного населення регіону.

Фактично ромі на сьогодні відокремлені від суспільства, що ускладнює як їхнє життя, так і суспільства в цілому.

Драгослав Екніч, журналіст приватного телебачення в місті Колашин (Чорногорія).

— Я привіз на цей фестиваль документальний фільм "Одна людина. Одна долина". Це розповідь про чорногорця, який втік від людей в гори і там господарює. Йому набридли війна, цивілізація, підступність людей. Він шукає внутрішню гармонію в контакті з природою. І зрозуміло, тут не обходиться без жанки, яка у всі часи була берегинєю традицій, сімейних взаємовідносин, створювала в домі лад і спокійне життя.

Населення нашого містечка — невелике, усього 5 тисяч осіб. Радіус трансляції можливий до 50 кілометрів, але наш телецентр реально обслуговує територію в радіусі 20 кілометрів, оскільки місто розташоване в долині між горами.

Звичайно, нас цікавить і життя ромів, хоча їх у нас — небагато. Вони мешкають у таких населених пунктах — Подгори-

ча, Беране, Білополе, Бар та Нікшич. Ці містечка розташовані на півдні Чорногорії, де не буває взимку снігу і де завжди тепло. Від холодних вітрів їх захищають гори. Місто Колашин розляглося набагато північніше, і тому ромі приїжджають до нас тільки влітку. Вони влаштовуються на тимчасові роботи (кому пощастить) в комунальні підприємства. Інші, а таких чимало, живуть на милостиню, бо немає роботи.

Як журналістові мені відомі такі факти: серед ромів Чорногорії є 10 студентів, які отримують вищу освіту, та один дипломований лікар.

В Ужгороді я побачив, що серед ромів уже є і свої журналісти, а на фестивалі було представлено кілька фільмів про життя ромів України, Угорщини, Сербії та інших країн. Тепер я більше придиватимуся і до наших ромів, і, можливо, колись зроблю про них фільм.

Підготував
Мирослав Горват

Мирослав Горват — капітан ромської команди.

КІНО

Викрадені діаманти, Галина Брежнєва, Борис Буряце та інші

Вічорде е діаманти, Галина Брежнєва, Борис Буряце ай кавер

Евген Миронов у ролі Буряце.

Восени 1980 року в центрі Москви в своїй квартирі було пограбовано вдову відомого письменника, графа за походом Олексія Толстого. Грабжники, зв'язавши хазяйку фешенебельної квартири, вкрали діамантову брошку "Бурбонська лілія", яку понад 300 років тому французький король Людовик XIV замовив для своєї дружини. У радянські часи ця брошка коштувала понад мільйон карбованців. Саме ця кримінальна історія і лягла в основу фільму "Мисливці за діамантами", який зараз знімається в столиці Росії. У фільмі під вигаданими прізвищами фігурують відомі в ті часи люди. Однак в деяких героїв кінострічки залишилися і реальні імена. Це — вдова Олексія Толстого, Галина Брежнєва, її коханець Борис Буряце та інші.

Цікаво, що роль артиста Московського цирку, якого палко покохала донька генсека, рома-красеня Бориса Буряце грає відомий російський актор Євген Миронов. Ця роль невелика, однак досить ексцентрична, адже постать Бориса Буряце, "діамантового короля", як його тоді називали у вузьких колах, дуже колоритна. Колись він виступав не тільки на арені найвідомішого в СРСР цирку, а й навіть на сцені Великого театру. Ця постать складна й екстравагантна, згради її було не просто. Однак Євгенові Миронову вдалося блискуче вжитися в образ і показати людину з авантюриєм складом характеру, яка вела дуже ризикований спосіб життя, а до того ж, зв'язала хоч і не надовго, свою долю з донькою найвпливовішої особи у всьому соціалістичному світі.

Фільм "Мисливці за діамантами" вийде на широкий екран наступного року.

Тамара Маковецька
За матеріалами
"Комсомольської правди
в Україні"

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

Шановні читачі! Продовжуємо публікацію уривків з книги Євгенії Навроцької, "Історія та культура ромів" (Ужгород, 2007), розпочату в №№ 4, 5 та 7 нашої газети за цей рік.

Формування антиромського законодавства

Буремні XV — XVII століття були пов'язані з релігійними конфліктами, з яких Європа не могла вибратися близько двохсот років. У ході цих воєн величезна кількість людей стала біженцями, а військові дії підірвали економіку. Ці голодні люди спиралися на селянські акції зайвої роти.

В Англії, де новий період розпочався процесами "обгороджування", з'являються юриди людей без засобів існування, котрі займаються грабінництвом і жебрацтвом. Проти жебрацтва були прийняті дуже жорсткі закони, за якими було страчено два відсотки населення Англії. Громадська війна загострила і без того існуючі протиріччя.

У цей період завершується формування національних держав, які принесли з собою зростання націоналізму.

Роми потрапили у зачароване коло. Економічна криза зробила майже неможливим збут ремісничої продукції, з року в рік зростає ненависть корінного населення. Голод примушував ромів йти на правопорушення, а це, у свою чергу, викликало зворотню реакцію і вело до нових витків державного насильства.

Період репресій мав для західноєвропейських ромів колосальні наслідки. Результатом гоніння стала консервація чого-небудь способу життя і консолідація ромського етносу. В іншому випадку середовищі мали народності, як правило, асимілю-

Христов Вейгель. Гравюра «Циганка». 1968 р.

ються. У Західній Європі до XIX століття розчинилися десятки народностей. Роми, не маючи постійної території, уникнули цієї закономірності. Частина залишилася кочівниками, а інші групи німецьких ромів, не витримавши розпав, у XVII столітті подалися через територію Польщі в Росію.

1492-1496 рр. Король Словаччини Владислав видає охоронні грамоти ромам, які кочують в Іспанії.

1492 р. Перші антиромські закони в Іспанії.

1498 р. Чотири роми супроводжують Христофора Колумба у його третій подорожі до нового світу.

1500 р. Поседнання ромських танців з елементами національних танців Андалузької провінції Іспанії, поява мистецтва фламенко.

1501 р. Поява ромів у Великому Литовському князівстві.

29 вересня 1512 р. Роми зареєстровані у Швеції. Група ромів під керівництвом Гаджіно у складі 30 родин прибуває у Стокгольм. Спочатку люди отримують охоронні грамоти та гроші на перебування, а кількома роками пізніше, за короля Густава Ваза (1521 — 1560), їх уже висилають з країни. Цього ж

року роми були вигнані з Каталонії (Іспанія).

1530 р. Перші антиромські закони в Англії. Генріх VIII забороняє капітанам кораблів транспортувати ромів до країни.

1538 р. Початок вивезення ромів у колонії Португалії.

1547 р. Король Англії Едвард IV видає закон, за яким затриманим ромам випалювали тавро у вигляді букви "V" і перетворювали на рабів, спочатку на два роки.

А якщо раб утік, то під час другого затримання випалювали вже тавро "8", що перетворювало його на раба на все життя. Видіється перша енциклопедія в Англії, в якій один з авторів Ендрю публікує главу про ромів. Це — публікація з історії ромів та ромської мови.

1557 р. Приймаються перші антиромські закони в Литві. За правління Сигізмунда Агастуса приймається закон, згідно з яким ромів не можна допускати до Варшавського Сейму (парламенту).

1560 р. Іспанське законодавство забороняє ромам говорити своєю мовою і одягатися у ромський одяг.

1563 р. Священна рада в Римі забороняє ромам бути священниками.

1595 р. Стефан Разван, син рома і вільної жінки, стає у квітні правителем Молдови. Чотири місяці по тому був затверджений на цю посаду, а у грудні того ж року був убитий.

Іспанський король Філіп III оголосив указ, за яким всі роми мають бути вислані з країни протягом 6 місяців, або вони мали домовитися з містами, де жило понад 1 тис. городян. Перед цим, у 1611 р., їм заборонялося мати коней і їх змушували займатися обробленням землі. Підтверджувалася заборона національного одягу і ромської мови.

(Продовження
у наступному номері)

РОМ-ПРЕС

Росіяни не схвалюють дії Франції щодо ромів

Циганська культура, з усіма своїми спірними моментами, як-от ворожіння і конокрадство, була частиною попкультурного ландшафту Росії впродовж кількох століть, і ставлення до народності рома в цій країні й нині залишається терпимим, якщо не дружнім. Нинішні депортації у Франції іммігрантів-ромів можуть бути сприйняті як розумний захід. Італія, Данія, Бельгія, Швеція, Нідерланди та інші європейські країни також збираються наслідувати їхній приклад, та для росіян ця ідея не піддається жодній логіці.

Російське співтовариство ромів нині нараховує, за офіційними оцінками, 200 000, хоча, за неофіційними даними, їх є півмільйона. І все-таки роми ніколи не відчували себе іноземцями в цій країні, де цигани стали селитися близько 300 років тому. Перші групи ромів приїхали до Росії з Польщі та майже відразу ж їм надавалося російське підданство. Багато хто з них прийняв православ'я, яке завжди було панівною релігією в країні. Указом Сенату 1733 року іммігрантам дозволено проживати тут і займатися традиційними видами діяльності. Відповідно до цього указу, вони могли мати хоч-якесь майно, а в XIX столітті серед ромів було багато артистів, купців і т. ін.

<http://en.rian.ru>

Роми Америки: соціальні проблеми вирішуються

Багато з американців, серед них і Томмі — працівник міжнародного спортивного кафе у Бронксі в Нью-Йорку — не розуміють тих європейців, які бачать ромів тільки як вивучатих беззаконня та представників безнадійного нижчого класу. Роми у Бронксі працюють як поліцейські, вчителі, мають свій бізнес, а також відправляють своїх дітей в коледж на навчання. На питання, що американець думає про ромів, як правило, лунає відповідь: "А вони у нас є?"

З іншого боку, молоді роми, і не тільки, з тривогою спостерігають за подіями щодо ромів, які розгортаються в Європі. Вони бачать контраст між їхнім життям і життям ромів у Старому світі. Новини, що надходять з деяких європейських країн, свідчать, що у США набагато краще вирішується соціальна проблема, роми, як правило, мають роботу, житло, їхні діти відвідують школи, багато серед ромів є артистів.

<http://www.economist.com>

Шістдесят п'ять років потому. Жахи тривають

М. Бенджамін Торн — аспірант Університету Індіани в Блумінгтоні (США). Його дисертація називається "Тривога".

"У 1934-1944 роках роми були заарештовані за те, що становили "соціальну небезпеку". Їх насильно стерилизували через так звану "расову загрозу" і депортували в концентраційні табори для рабської праці, де тисячі людей загинули від виснаження, голоду і хвороб. Вони страждали від фізичного насильства, згвалтування, тортури і катування, вони були розстріляні СД в Радянському Союзі й в Освенцімі," — зазначено у дисертації.

Та і через шістдесят п'ять років після Голокосту циганам в Європі продовжує загрожувати переслідування, здавалося б, що це немислимо у вільних, демократичних суспільствах. Стверджуючи, що роми є джерелом "порушення громадського порядку", французька влада використала відомі стереотипи для своїх "законних" дій у боротьбі з ромами: що вони безрідні волоцюги, нецивілізовані і не хочуть працювати. І неважливо, що багато хто з цих ромів виїхали зі своїх країн у інші, більш багаті держави ЄС, в надії уникнути расизму і в пошуках кращих можливостей для працевлаштування.

<http://www.hnn.us>

Фотознімки з "Подорожі"

Французький фотограф Бруно Амселлем організував у Ліоні виставку своїх робіт "Подорожі Європою". Ідея виставки — розповісти з допомогою фотомистецтва про повсякденне життя кількох ромських сімей Румунії. Три роки Бруно присвятив цьому проєкту. Разом із антропологом Томасом Отта, який познайомив його з однією з ромських родин у Румунії, він зблизився з ромами. 10 днів він прихилився до цієї сім'ї, розповідав про свою роботу, свої наміри і цілі. Коли люди зрозуміли, що це буде на користь усій ромській громаді, то встановилися довірливі стосунки. А почалося все з 2002 року, коли Бруно кілька разів побував у ромських поселеннях свого рідного міста Ліона, щойно роми прибули до Франції. Тоді зародилася ідея поїхати до Румунії, щоб зрозуміти: що ж штовхнуло цих людей покинути рідні місця.

Бруно вже двічі побував у Румунії і зробив кілька своїх цікавих фотознімків, кращі з яких і стали основою його виставки "Подорожі".

<http://www.euronews.net>

Криза циганської естради

Криза ай романі естрада

(Продовження.
Початок в № 7)

Шановні читачі! Продовжуємо публікацію polemичної статті відомого історика, етнографа, живописця, письменника, ромолога Ніколая Бессонова, яка була написана в 2007 році, але не втратила й досі своєї актуальності.

Хто винен?

На класичне російське питання маємо лише одну чесну відповідь. Винні самі цигани. Це саме той випадок, коли розділити відповідальність з "гаджі" не виходить. До початку "перебудови" жага почути циган була величезною. На телебаченні справедливо вважали, що при комуністах цей народ показували менше, ніж він на те заслуговує. Тому циганських виконавців кликали на концерти навперей. І кликали би досі...

Але, на жаль, саме на початку 1990-х цигани вирішили, що можуть диктувати росіянам репертуар. Їх запрошували показати табірні пісні й танці. А вони замість цього підносять публіці кінські дози романсів... Не спречтатимуся. Романс цікавий жанр. Але коли запрошують на екран прекрасну вокалістку, і вона включає до своєї програми п'ять романсів із шести номерів — це перебір! Проте цей випадок — це не найгірше. Саме в дев'яності роки цигани чомусь вважали, що їх любитимуть ще сильніше за джаз, реп, соул та рок. Їм здавалося, що це круто — з'явитися на сцені в довгому шкіряному плащі або з негритянками на підтанцюваннях. Помилковість цього рішення з'ясувалася досить швидко. Варто тільки згадати ряд фестивалів циганського мистецтва.

Перший показали цілком. Другий в урзаному вигляді. А потім вирішили, що подібні заходи матимуть нульовий рейтинг. Адже раз від разу відсоток фольклору неухильно знижувався, а "сучасних" номерів ставало дедалі більше. Якщо врахувати, що "гаджі" працюють у новітніх стилях набагато краще, керівництво телебачення цілком логічно перестало витратити ефірний час на циганських артистів.

Не зрозуміло, на що вони взагалі розраховували? Або вони всерйоз вважали, що зможуть станцювати негритянські рухи краще за негрів? Марна праця. Нікому в світі не вдається хоча б скопіювати негритянську пластику. Чому цигани мали виявитися удачливішими?

По суті вони зробили вкрай необачний крок. Замість того, щоб і далі працювати в тому стилі, де вони були традиційно сильні — циганські виконавці пінулися грати на чужому полі. У табірних піснях і танцю їм не було рвних. Тож навіть було лізти

туди, де й так тісно від претендентів?

Приречена затія закінчилася цілком передбачувано. Розштовхати ліктями росіян (і ще сто народів) не вийшло.

Те, що відбулося далі, скоріше нагадує анекдот. "Покинутий" табірний репертуар підбрали "гаджі". Циганські пісні заспівали Кіркоров і Зверев, ансамблі Кадишевої й Бабкіної. Звичайно, вийшло у них погано. Але вони хоча б не соромилися одягатися по-циганськи! (Згадайте реакцію залу!) незмінно мали успіх!

Якщо ви думаете, що я не обговорював ці теми з циганськими артистами, то помиляєтеся. Я кілька років поспіль ставив їм запитання: "Чому ви самі віддали „гаджі“ свій вірний шматок хліба?"

Скажу відразу — розмови виходили безглузді. Мої друзі починали мені пояснювати, що часи кибиток минули. Новий репертуар, мовляв, змінить імідж народу. І з розмов стало чітко ясно, що це покоління соромиться своїх "диких" предків. Тут дуже характерний діалог, який відбувся у мене з одною артисткою з Петербурга.

— Мене запросили на телебачення, — почала вона, — Я, само собою, одягла вечірню сукню. Приходжу в студію. Уявляєте собі? Режисер передачі мені каже: "Чому ви одягнені не по-циганськи? Я сподівався, що ви прийдете в намисті, у строкатій спідниці." Але я його відразу на місце поставила. "Чому, — питаю, — вам подобається бачити нас у стилі "базар-вокзал"? Між іншим, за старих часів пітерські циганки були аристократками! Тож я відразу по-

переджаю: співатиму романс." Бачиш, Ніколай, як я йому добре відповіла?

Я уявив собі цей типовий для нашого часу діалог в особах і поставив тільки одне запитання — З того часу ви на телебаченні виступали?

— Та ні. Більше не кличуть...

Мені здається, ці нотатки підійшли до того моменту, коли час говорити конкретніше. Якщо ж стверджує, що цигани на сцені змінилися на гірше, то час перерахувати прихмети занепаду.

Почнемо, мабуть, з костюма. Чи треба говорити, що зовнішність артиста — це, шонайменше, третина успіху?

Росіяни завжди любили циган за романтичність нарядів. Якщо коховий табір і викликав симпатію, то, перш за все, яскравістю фарб, а також незвичним поєднанням багатства і бідності. За сторчча наші люди звикли, що циганки ходять босі, але при цьому носять важкі сережки, браслети, каблучки та намисти. Такими їх і хотіли бачити на сцені. Спідниці мають бути квітчасті, рукави широкі. І як не одніми додаток — велика строката шаль.

Склалися певні очікування і щодо чоловічого вигляду. Циган має бути в чоботях і жилеті. Сорочка — табірного фасону. Всі пам'ятають, що за часів пізнього соціалізму сценніми костюми повністю відповідали цьому опису. Саме тому національні ансамблі зустрічали радісними оплесками ще до того, як вони починали співати.

Тепер подивимося, що змінилося.

Чоловіки почали виступати в європейських костюмах, блискучих начищених черевиках і в кра-

ватках. Жінки стали танцювати в туфлях на "шпильках" максимальної висоти. Зрозуміло, це позбавило артисток можливості правильно виконувати багато класичних рухів, але такий побічний результат нікого не хвилює. Навіть якщо зберігалися фасони концертних суконь, вони шийються вже з гладких тканин. Строката матерія з візерунком з квітів стала вважатися ознакою "дикості". У моду ввійшли ніжні відтінки рожевого та блакитного. Демонстративне нехтування російськими смаками дійшло до того, що й естрадні співаки, і артистки "Ромена" стали фарбувати волосся "пір'ям" або у світлий колір. Спроби деяких режисерів або керівників ансамблів нагадати специфіку жанру сприймаються в наші дні як самодурство. У театрі стало гарним тоном ігнорувати спеціально шиті для яви стани костюми. Граючи, табірні цигани, молоді артисти виходять на сцену в брюках "зі стрілкою" і модних гостроносих черевиках; їх волосся гладко зализане гелем. Дівчата залишаються в блузках сучасного фасону і чорних панчохах, вважаючи достатньою поступкою режисерів, що одягли циганську спідницю. Сценічної дисципліни дотримуються лише цигани, смаки яких сформувалися в ансамблях "старої школи" (і артисти інших національностей).

Циганські концерти перетворилися нині на парад багато одягнених людей.

При цьому співаки та співачки самі не помічають, як смішно вони виглядають з боку. Фольклорний репертуар ніяк не в'яжеться з химерними "шикарними" піджаками чоловіків. Зрозуміло, сам виконавець може вважати, що він чарівний у капелюсі та костюмі в смужку. Але у глядача зовсім виникає асоціація з куплетистом Бубою Касторським з популярного фільму "Невловимі месники". Комічний ефект забезпечений!

Іноді при погляді на сцену виникає цілковите здивування. Останнім часом один співак виступає в довгому піджаку з золотими галунами. Можливо, у власних очах він схожий на графа або маркіза. Але наша публіка живих придворних не бачила, зате звикла до образу швейцара біля дверей ресторана. Навпевно, іменитий циган здивується, якщо йому скажуть, що він схожий на лакея. На жаль, це саме так.

Імідж сучасних артисток включає в себе всі елементи з модних глянцевих журналів. Циганки використовують довгі накладні нігті, яскраво-червоний, стробний або чорний манікюр. Зате практично повністю відмовилися від намисти та інших "табірних" прикрас. Справедливе обурення традиційних циган викликає нововведення останніх років, коли деякі артистки стали танцювати без "підспідничників" та з відвертими декольте. Цей

концертний одяг має глибокий виріз на спині і позбавлений лямок на плечах. Прагнення оголитися перетворилося на самоціль. У фільмі "Чорний перл" бачимо естрадну спідницю сучасної циганки, яка ззаду дає підлогу, а спереду має довжину вище колін. Такий самий непристойний фасон я бачив у вокалістки на циганському фестивалі 2004 року.

Спостерігається й інша тенденція. Деякі артистки не вкоротили, а навпаки подоновили спідницю до самої підлоги. Це теж спотворило враження від танцю. Як відомо, жіночий табірний танець заснований на безліч складних рухів ногами. За часів Брежнєва концертні спідниці були до кісточок — і зал прекрасно міг оцінити майстерність танцівниці. Зараз глядачам залишається тільки здогадуватися, які рухи приховані під надто довгою спідницею. Щоб безперечно відбувається, але знає про це тільки сама танцюристка.

Це саме бачимо і у репертуарі Негласне гасло сучасної циганської естради: "Головне, щоб ми подобалися самі собі". Ожидання російської публіки — предмет насмішок. Навіть якщо в програмі звучать табірні пісні, то найчастіше в сучасній обробці. Прекрасні твори (що мають виврене класичне звучання) деколи важко впізнати. Зате з яким задоволенням цигани співають низькопробну попсу! І з яким апломбом вимовляють фразу "циганський соул"! Навпевно, вони відчувають себе творцями і новаторами...

Ну а мені пригадується "ромський" фестиваль, проведений Маєр Янко в концертному залі "Росія". У першому відділенні публіка хоч і позіхала, але ще сиділа, похваляючись на рідкісних "табірних" номерах. Однак друге відділення представляли лаварські співаки, які чомусь вважали соул єдиною гідним жанром. Досить швидко зала спорожніла. Росіяни пішли вже після кількох номерів (незважаючи на те, що квитки були неймовірно дорогі). Я вирішив дочекатися кінця. Через те, що циганська московська діаспора мені добре знайома, то незабаром зрозумів, що в крилах залишилися сидіти лише лавари — родичі "талановиті молоді". Через годину не витримали і вони! З деякою зловтією я дивився, як лавари встають і йдуть відразу після виступу свого чада. Вибачайте, та я теж не дочекався кінця програми. Це було над мою силу. І коли згодом у газеті прочитав рецензію, що цигани "виродилися", то подумки потиснув руку критику. Тому що не можна ставитися до публіки з таким демонстративним презирством.

(Продовження
в наступному номері)

Астрологічний гороскоп

з 1 по 15 жовтня

Овен. У першій половині жовтня представники даного знаку відчувають новий приплив космічної енергії. Вони забудуть усі попередні невдачі. Без ускладнень вирішаться питання, пов'язані з нерухомістю, а також з сімейними проблемами. Найсприятливіші дні — з 3 по 12 жовтня. Здоров'я — в нормі, однак виключіть з раціону жирну їжу.

Тел'ець. Не всі намчені плани здійсняться у вас у цей період. З'являться фінансові проблеми. Перша половина жовтня не годиться для великих придбань, особливо у кредит. Небажано також поїздки та відрядження. Візити до суду чи в інші офіційні інстанції краще перекласти на кінець жовтня. Не забувайте про профілактику грипу та ГРВІ.

Близнята. Головною темою цього періоду стане для вас спілкування та налагодження ділових та особистих контактів. Відмінно складеться навчання та будь-яка інтелектуальна і творча робота. Успішними будуть переговори, обговорення, рекламні акції. Однак знайдіть час для проходження діагностичного обстеження, яке ви так довго відклали. Приділіть увагу спорту.

Рак. Ці два тижні будуть дуже плідні. Ділова активність переможно завершиться великим проектом. Це час здійснення багатьох планів, отже, не відкладайте їхню реалізацію. Можна підписувати ділові папери, контракти та договори. В період з 4 по 15 жовтня деякі Раки зустринуть нове кохання, зміцнять стосунки. Будьте уважні до своїх хронічних захворювань — вони можуть загостритися.

Лев. Вам наразі краще обговорювати плани, а не здійснювати їх. Не проявляйте ініціативу і не вступайте в авантюри, задовольніться тим, що пропонує вам саме життя. З 3 по 6 та з 9 по 13 жовтня на вас чекає доленосна зустріч. Готуйтеся! Зменшіть навантаження як удома, так і на роботі, щоб не захворіти. Половинний запас енергії відпочинком та прогулянками під осіннім сонечком.

Діва. Можливості, які надаватимуться Дівам у цей період, принесуть неогані доходи, успіх у діловій сфері та особистому житті. Частіше виходьте у світ — зможете познакомитися з новими унікальними людьми, зустріти своє кохання. Однак особиста ініціатива Дів бажана лише з 4 по 12 жовтня. Не вживайте синтетичних ліків — вони можуть викликати алергію, надавайте перевагу натуральним препаратам, травам.

Терези. На вас чекає велика завантаженість у професійній сфері. Економте сили, не хайтайтеся за все й одразу. З 3 по 12 жовтня можливі непорозуміння з начальством. Будьте уважні і в розподілі коштів та витратах. У середині місяця може статися кармична зустріч. Виключіть зі свого раціону жирні страви та оцет, утримайтеся від солодощів та інших солодощів, а ще краще — сядьте на дієту.

Скорпіон. Уже в першій декаді багато Скорпіонів відчувають приплив енергії, творчий та емоційний підйом. Це — період здійснення ваших планів та бажань. Стародавні астрологи вважали, що час напередодні дня народження — це період накопичення сил, наведення ладу у справах та гріхах. Нічого нового у ці дні починати не варто. Ваше здоров'я вас не підведе.

Стрілець. Для більшості представників знаку цей період виявиться спокійним та успішним. Однак будьте послідовні у справах, не виношуйте амбіційних проектів, вони не здійсняться. Вихідні проводьте з користю для здоров'я, настрою, стосунків з друзями: виїжджайте на природу, за місто.

Козеріг. Представникам вашого знаку наразі не варто займатися оформленням документів, призначати відповідальні зустрічі, переговори: оформлення паперів, підписання договорів може затягнутися, а результати переговорів вас розчарують. Частіше виїжджайте на природу.

Водолій. На початку місяця варто попрацювати над своїми помилками, зробити правильні висновки. Цей час сприятливий для контактів та налагодження зв'язків. У коханні довіряйте власній інтуїції. Самопочуття Водоліїв залишиться стабільно добрим, якщо вони приділять достатню увагу своєму здоров'ю: займаються фізкультурою, відмовляться від переїдання.

Риб. Постарайтеся бути уважні до знаків долі — не виключіть, що отримаєте цінну вказівку. На вас чекають романтичні зустрічі, нові знайомства, поліпшення стосунків з коханими та друзями. Це дуже цікавий період вашого життя: доведеться створювати нову систему цінностей. Намагайтеся все робити з задоволенням.

ГРАМОФОН

Туркения присвятила себе ромським пісням

Туркіня диня пес ле романе гіленге

Минулого номера наша газета опублікувала лист нашого дописувача з м. Першотравенськ Дніпропетровської області Василя Кочанського, в якому він розповів про власну колекцію платівок із записами знаменитих ромських співаків, зокрема, відомого артиста Яноша Шаркозі. У своєму листі п. Василь розповідає ще про одну виконавицю ромських пісень Стронгілла Шаббетаївну Ірталч. Подасмо дану розповідь до вашої уваги.

С. Ш. Ірталч здивувала мене тим, що вона, туркения за національністю, співала циганські пісні так проникливо, що було відчуття, що вона табір-на ромка. Прихильникам ромського мистецтва будуть завжди цікаві ці виконавиці — Янош Шаркозі та Стронгілла Ірталч.

Я надіслав до редакції також копію обкладинки з розповіддю Ю. Перепелкіна про цю відому співачку, а також репертуар платівки Стронгілли Ірталч. Хочеться познайомити з ними читачів "Романі Яг".

„Сучасним шанувальникам циганського співу, циганського романсу ім'я Стронгілли Ірталч мало відоме, хоча до Великої Вітчизняної війни артистка була дуже популярною. Її грамзаписи, здійснені на ленінградських фабриках, розходилися великими тиражами. У наш же час вони майже не збереглися в доброму стані і є енографічною рідкістю.

Стронгілла Шаббетаївна Ірталч (1902–1983 рр.) народилася в Петербурзі в сім'ї службовця тютюнової фабрики. У 1920 році, закінчивши середню школу, почала займатися в драматичній студії при Будинку культури Жовтневої залізниці, потім працювала в драматичній майстерні при обласному фіналеї під керівництвом Л.С. Вів'єна, навчалася на драматичному відділенні політехніку. У подальшому творча діяльність була пов'язана з різними театральними трупями, з Ленінградським театром юного глядача, який нині носить ім'я його засновника А.А. Брянцева (тут вона виконала 65 ролей).

З 1929 року Ірталч почала виступати на естраді, спочатку в молодіжній естрадній бригаді з читанням оповідань та віршів, а пізніше як виконавиця жанрових пісень. У 1939 році взяла участь у I Всесоюзному конкурсі артистів естради в Москві і

була удостоєна диплома. Після повернення до Ленінграда виконавиця отримала запрошення записати на грамофонній фабриці "Ленінградський музтрест" ряд циганських романсів. За період з 1939–1941 рік вона записала в супроводі гітаристів М.Мініна та Б.Кремотата 22 романси і пісні.

Ще студенткою Ірталч палко захопилася циганським співом. Надлена від природи поставленим голосом та абсолютним слухом, а також великою працездатністю та допитливістю, вона деякий час співала в циганському хорі Н.Шлишкіна та В.Полякова і навіть провела одне літо у кочовому циганському таборі. У 1935 році стала її зустріч з знаменитою циганською співачкою Єленою Егорівною Шишкіною, ученицею якої Ірталч себе і стала вважати.

Концерти, в яких Стронгілла Шаббетаївна виконала циганські романси та циганські табірні пісні, проходили з великим успіхом у Ленінграді, Москві та інших містах країни; часто виступала співачка і по радіо, у численних шефських програмах.

З першого дня Великої Вітчизняної війни вона співала на призовних пунктах, під час блокади Ленінграда, виїжджала з концертною бригадою на фронт, вела активну шефську роботу під час евакуації на Уралі.

Повернувшись у серпні 1944 до Ленінграда, Ірталч продовжувала працювати в театрі, а залишивши сцену, до кінця днів викладала техніку музики у Державному інституті театру, музики і кінематографії імені Н. К. Черкасова.

СІрталч була талановитою та ерудитованою людиною. Достатньо сказа-

ти, що вона, за національністю туркения, була викладачем російської мови в інституті та видала навчальний посібник "Досвід інтонаційно-мелодійного аналізу російської мови", яким користуються й нині.

Як виконавиця циганських романсів Стронгілла Ірталч мала багато шанувальників... Народний артист СРСР А.А.Брянцев з гордістю називав її "наша тюзівська академічна циганка". І дійсно, успадкувавши традиції циганського співу від знаменитих Віри Паніної та Єлени Шишкіної, артистка блискуче засвоїла давню циганську манеру виконання, з притаманним їй чітким фразуванням, самобутнім складним інтонаційним строем, чистою олоуттю. Співачці завжди було властиве глибоке емоційне проникнення у суть романсу, тонка музикальність і справжня майстерність.

Ось так написав Юрій Перепелкін про співачку на обкладинці платівки.

Ця платівка 1989 року дає увагу і про репертуар виконавиці. Це — циганські романси й пісні у супроводі талановитого гітариста, постійного аккомпанюатора Сіртлака Олексія Кузьміна (1907–1983 рр.). Серед них — твори "Погляд твоїх чорних очей" Н. Зубова та І. Железко, "Ні, ні, не хочу" В.Кейля та А.Сурина, ромські народні пісні "Вірна, манірна", "О, день", "Тринь-трава", "Кашка манна", "Ой, не-не", відома пісня в обробці І.Васильєва "Дві птари", "Я вас люблю" М.Шлишкіна та інші.

"Платівка з записами Стронгілли Ірталч — це безцінна духовна пам'ятка у моїй фонотеці", — зазначив дописувач.

Всеукраїнський двотижневик газета "Романі Яг"

Ресстраційне свідоцтво серія KB №5877 від 20.02.2002

Газета виходить за підтримки Міжнародного фонду "Відродження"

Редколегія: шеф-редактор — Аладар Адам, менеджер-редактор — Євгенія Навроцька, журналіст — Мирослав Горват, літературний редактор — Людмила Кудрявська, коректор — Любов Ларич, комп'ютерна верстка — Роман Сивокін, програміст веб-сторінок — Степан Стелчук, дизайн газети — Ніколай Бессонов.

Громадська редакційна рада: Володимир Бамбула

Редакція не завжди поділяє позицію авторів. За точність наведених фактів відповідає автор. Редакція зберігає за собою право виправляти нову і скорочувати матеріали. Повний або частинний передрок матеріалів дозволяється лише з посиланням на "Романі Яг".

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: 88000, м.Ужгород, вул. Дунаєвського, 18, телефакс (0312) 63-82-56, 66-81-56.

E-mail: romani_yag@mail.ru. http://www.romaniyag.org, romaniyag.wordpress.com

Віддруковано в Ужгородській міській друкарні, вул. Руська, 13. Умовн. друк. арк. 2. Тираж 450. Зам. № 767

